

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ В НИХ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

В.І. Ляковський

майор,

слухач Національного університету оборони України.

Західне територіальне управління

Військової служби правопорядку,

начальник групи проведення службових розслідувань

та профілактики правопорушень

Постановка проблеми. Останні збройні конфлікти продемонстрували світу нові тенденції ведення бойових дій збройними силами держав — світових лідерів. Основною їхньою особливістю є масштабне застосування технічних засобів під час проведення розвідувальних заходів, а також під час нанесення вогневих ударів по противнику, без зміни психології військовослужбовців усіх ланок військового управління. Фактично техніка обганяє в своєму розвитку можливості людини, щодо вірного застосування таких технічних засобів. Іноді має місце протилежна картина керівництво військовою операцією, особливо офіцери штабів, які займаються плануванням бойових дій занадто покладаються на технічні можливості зброї та техніку своїх збройних сил, забуваючи про особовий склад, який іноді за деяких умов обстановки вимушений змінювати плани командування під час бойових дій. Крім того сучасну війну не можливо уявити собі без проведення спеціальних психологічних операцій, при яких інтереси сторін розходяться, але розплачуватися за які доводиться військовослужбовцям збройних сил обох сторін, та місцевому населенню.

Впродовж останніх 100 років проводилась активна кодифікація звичаїв та законів війни і на сьогодні гуманітарне право збройних конфліктів налічує понад 800 статей, але дивлячись з іншого боку, можна зазначити, що не всі спірні питання є вирішеними, а проблемні аспекти не можна вважати вичерпно розробленими. Тому тематика права збройних конфліктів завжди буде викликати академічний та практичний інтерес. Таким чином, вибір теми дослідження зумовлений його важливістю та актуальністю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тема права збройних конфліктів розроблялась багатьма визначними особистостями, загальновідомими теоретиками міжнародного права. На сучасному етапі існує досить значна кількість робіт, що в тому чи іншому аспекті зачіпають це питання. В різні часи цієї теми торкалися такі закордонні автори: Гуго Гроцій, Фріц Кальсховен, Рене Козірнік, Анн-Марі Ла Роза, Фредерік Мулінен, Моріс Обер, Жан Пікте, Маріон Харофф-Тавель та ін. Також воєнні злочини були предметом дослідження в працях науковців в галузі міжнародного і кримінального права, зокрема: Р.А. Адельханяна, І.П. Бліщенко, В.О. Глушкова, В.П. Ємельянова, І.І. Карпеця, А.Г.Кидальника, В.М. Киричко, І.І. Лукашука, В.О. Навроцького,

А.В. Наумова, В.П. Панова, А.А. Піонтковського, А.І. Полторака, П.С. Ромашкіна, Л.І. Савинського, І.Г. Соломоненка, А.Н. Трайнина, П.Л. Фріса, В.В. Фуркало, М.І. Хавронюка.

Метою статті є комплексне дослідження проблеми захисту прав людини в умовах збройного конфлікту, висвітлення основних моментів, що мають ціле раціональне значення для системи Міжнародного гуманітарного права, дослідження недоліків, що існують на даний час та пошук можливостей для їх усунення.

Основні результати дослідження. До основних порушень права збройних конфліктів під час ведення міжнародного збройного конфлікту на підставі аналізу військових конфліктів за останні 20 років можна віднести:

1. Нанесення вогневих ударів по цивільним об'єктам та цивільному населенню внаслідок помилок розвідки або технічних збоїв в роботі систем наведення на ціль засобів ураження, які мали місце під час висадки американських військ в Панаму в 1982 р. і внаслідок якої постраждала група британських студентів; у 1998 р. під час нанесення бомбово-штурмових ударів по Югославії літаками США та НАТО було нанесено удар по китайському посольству в Белграді; у 2003 р. під час другої війни в Перській затоці американська авіація неодноразово наносила удари по цивільному населенню внаслідок помилок в наведенні, так під час нанесення бомбового удару по місту Мосул бомба влучила в місцевий ринок, мали місце й інші „помилки”.

2. Використання військами, що обороняються, жилих кварталів населених пунктів без попереднього відселення цивільного населення, яке не бере участь у бойових діях, для посилення стійкості своєї оборони. Неодноразово такі випадки мали місце під час останньої війни в Перській затоці.

3. Неспроможність окупаційних військ навести лад на займаній території, унаслідок відсутності підготовленого для виконання поліцейських функцій особового складу з числа окупаційних військ, активної протидії кримінальних елементів з числа місцевого населення, незнання окупаційними силами місцевих звичаїв та відсутності підтримки з боку місцевих регіональних лідерів. Як приклад можуть слугувати Ірак та Афганістан.

4. Неспроможність окупаційних військ організувати забезпечення продовольством місцевого населення, поновити роботу шкіл, лікарень та інших установ та організацій відповідальних за підтримання належного санітарного стану населених пунктів, їх водопостачання та водовідведення.

5. Політика подвійних стандартів по відношенню до військовополонених, поранених та хворих з боку Сполучених Штатів та їх партнерів по коаліції під час війни в Афганістані та Іраку. Так після розгрому афганського руху «талібан» військами Сполучених Штатів була проведена фільтрація військовополонених, та деякі з них були вивезені після закінчення війни за межі країни і розміщені на території військової бази «Гуантанамо» Збройних Сил США на Кубі. Аналогічно США діяли і під час збройного конфлікту з Іраком. Згідно свідчень осіб, основна маса військовополонених знаходиться на цій базі багато часу без пред'явлення будь-яких обвинувачень, зазначаючи тиску з боку адміністрації, яка забороняє відправляти релігійні обряди, підтримувати

зв'язок з рідними, та піддає даних осіб фізичному та психологічному тиску. 2004 рік зробив скандально відомою і Іракську тюрму Абу-Грейб, де мало місце застосування тортур до військовополонених та інших осіб, які знаходились там, з боку військовослужбовців збройних сил США та Великобританії. Розслідуванням було встановлено, що причиною стали як прямі вказівки військового командування США, так і невідповідність військовослужбовців, які виконували обов'язки тюремного персоналу, до виконання таких завдань, у першу чергу психологічна. Командування Збройних Сил США зробило все можливе для того, щоб зам'яти цей скандал, але фактично він дав поштовх оцінці міжнародною спільнотою дотримання США права збройних конфліктів.

6. Збройні конфлікти останніх років виявили нові тенденції боротьби менш технологічно розвинутих держав, які не мають достатніх технічних та людських ресурсів з державами агресорами. Використовуючи загальновідомі світові процеси посилення міжрелігійних конфліктів, до участі в збройних конфліктах під різноманітними лозунгами, фактично в статусі найманців, залучаються громадяни третіх країн. Останні досить часто є членами міжнародних терористичних та екстремістських організацій або угруповань. Залучення таких осіб для протидії загарбникам з боку місцевої влади призводить до ескалації конфлікту, а по закінченню його активної фази, до початку партизанської війни. Дії цих осіб направлені в основному на тактику залякування місцевого населення, та осіб, які співробітничали з окупаційною владою. Такі дії призводять до ескалації конфлікту та збільшення кількості жертв серед цивільного населення.

Збройні конфлікти неміжнародного характеру останнього часу виявили проблеми, які до цього часу або замовчувались або стримувались адміністративно-силовими засобами. Прикладів таких конфліктів, які в своєму розвитку перейшли з рівня побутового протистояння до збройної боротьби зі своїми опонентами досить багато. До причин конфліктів в основній своїй масі можна віднести, такі явища як глобальне зубожіння населення викликане незбалансованою, а іноді і просто злочинною політикою місцевої влади. В таких умовах населення різних етнічних або релігійних верств починає створювати образ ворога з людей, які до цього часу проживали поруч, але відносяться до іншої національної чи релігійної групи. Нездатність влади до продуктивного діалогу виводить конфлікт на новий рівень протистояння, на політичний «Олімп» у такій обстановці виходять найбільш активні представники опозиційних сил, які використовують розвиток подій для своєї популяризації. Досить часто при цьому використовуються матеріально-технічні ресурси іноземних недержавних організацій, які, в свою чергу, фінансуються як з державного бюджету зацікавлених країн, так і спонсорських внесків співвітчизників, які на даний момент проживають за кордоном і не згодні з політикою існуючої в державі влади.

Порушення права збройних конфліктів та права прав людини в таких конфліктах практично однакові незалежно від географічного розташування країни, це:

- масові арешти та затримання осіб, які не згодні з державною політикою, на початковому етапі;
- катування та масові страти без суду та слідства;
- жорстоке поводження з затриманими, відмова в реалізації права на захист та справедливий суд;
- порушення права на свободу думки, зібрань, та масових акцій;
- порушення права на недоторканість житла, та таємницю особистого життя;
- активне залучення до збройної боротьби малолітніх дітей та жінок, особливо в мусульманських країнах, а також у країнах Африки;
- порушення правил гуманного поводження з хворими, пораненими та полоненими;
- мародерство, грабежі та викрадення людей;
- не дотримання вимог, щодо поважного ставлення до медичного та духовного персоналу;
- дискримінаційне ставлення до цивільного населення, яке відносить себе до протилежної сторони конфлікту, але не бере активної участі в конфлікті;
- активне залучення до збройної боротьби з урядовими силами найманців;
- тероризм.

Вищеперераховані особливості сприяють підвищенню інтенсивності збройних конфліктів міжнародного характеру, а також ускладнюють процес їх врегулювання. Досвід останніх конфліктів свідчить, що врегулювання таких конфліктів можливо лише в умовах які унеможливають їх подальший розвиток, або за умови втручання миротворчих сил.

Застосування норм права збройних конфліктів, на жаль, залежить від політичної волі керівництва країни. Влада може створювати ситуації, які більш ніж завжди сприяють порушенню комбатантами відповідних норм. Такі випадки можливі коли влада приділяє велике значення ідеологічному або релігійному характеру збройного конфлікту, або тоді, коли кінцевий результат операції, що здійснюють збройні сили проти партизанського руху, залежить від масованої вогневої підтримки.

До інших причин порушення права збройних конфліктів слід віднести — низький рівень військової дисципліни в частинах та підрозділах збройних сил сторін конфлікту, та слабку підготовку особового складу, в частині необізнаності правил ведення війни та норм права збройних конфліктів.

Все це виявило необхідність здійснення контролю з боку третіх сторін, які є незацікавленими суб'єктами міжнародних відносин. У зв'язку з цим протягом розвитку міжнародного права виник інститут держав-покровительок, до яких сторони конфлікту звертаються з проханням захистити інтереси своїх громадян на території противника. Така практика була закріплена в Женевських конвенціях 1929 р., а потім у Женевських конвенціях 1949 р. [4]

В ст. 8, загальної для I-III та ст. 9 IV Женевської конвенції записано що, ці Конвенції будуть застосовуватись при сприянні та під контролем держав-покровительок, на яких покладається охорона інтересів сторін, що знаходять-

ся у конфлікті. З цієї метою держави — покровительки можуть використовувати свій дипломатичний та консульський персонал або призначати особливих делегатів, що потребує погодження сторони, де ці делегати будуть виконувати свою місію. Сторони повинні полегшувати роботу представників та делегатів держав-покровительок. Останні, в свою чергу, не повинні виходити за межі своєї місії [25].

«Сприяння» та «контроль» з боку держав-покровительок на практиці набули характеру представлення інтересів сторін та посередництва.

Конвенції передбачають і здійснення внутрішнього контролю в тих випадках, коли функції держав-покровительок фактично не виконуються, внаслідок відсутності згоди сторін, що до їх призначення, або інших причин. У таких випадках сторони можуть дійти згоди, що до залучення безсторонньої організації, в якості держави-покровительки.

Проблемою є те, що вся ця система може бути задіяна тільки до права Женеві тобто до збройних конфліктів міжнародного характеру. Крім того делегати під час здійснення своєї діяльності повинні пам'ятати «про інтереси безпеки держави, при якій вони виконують свою функцію», тобто вони можуть бути допущені в шпиталі, табори військовополонених, але не допускаються в бойові підрозділи, які за досвідом, і допускають більш за все порушень права збройних конфліктів.

По відношенню до права Гааги й особливо щодо ведення бойових дій, уявити собі систему контролю досить важко. Однак згідно ст. 90 Додаткового протоколу I передбачено створення міжнародної комісії по встановленню фактів порушень. Компетенція цієї комісії поширюється на розслідування будь-яких фактів грубого порушення Конвенції. В інших випадках комісія призначає розслідування за проханням сторони, що знаходиться в конфлікті, тільки за згодою іншої зацікавленої сторони (ст. 64). Але, на жаль, така система не була реалізована. Однак Гаазька конвенція «Про захист культурних цінностей в разі збройного конфлікту» від 1954 року містить систему, аналогічну системі контролю за дотриманням Женевських конвенцій [5]. Ця система включає в себе співробітництво держав-покровительок та надає особливу роль ЮНЕСКО.

Відповідальність за порушення права збройних конфліктів можна визначити, як колективну відповідальність, або індивідуальну відповідальність конкретних порушників.

Колективна відповідальність сторін за порушення права збройного конфлікту може мати різну форму. В першу чергу, це виявлення однією зі сторін конфлікту фактів порушення певної правової норми, або сукупності норм, що тягне за собою відмову цієї сторони поважати цю норму, або сукупність норм. Подібна реакція рівнозначна жорсткому дотриманню принципу негативної взаємності. Женевські конвенції 1949 р. заборонили такі дії сторін, встановивши в ст. 1 те, що сторони повинні дотримуватись положень Конвенції «за будь-яких обставин». У той же час Гаазькі домовленості не містять такого положення, яке б виключало принцип негативної взаємності, тому сторони порушують таку вимогу Конвенції, особливо, коли це може надати їм перевагу над противником [27, с. 124]. Наприклад одна зі сторін конфлікту застосувала ядерну

зброю, важко повірити, що якщо інша сторона має аналогічну зброю вона її не застосує.

Однак цей принцип має і позитивну сторону держави учасники конфлікту намагаються поважати правові норми, з метою уникнення адекватної відповіді в разі порушення.

Репресалії, або відповідні заходи воюючих сторін, — другий прояв принципу колективної відповідальності. Репресалії — це свідоме порушення певної норми права збройного конфлікту, здійснене однією з сторін конфлікту, з метою примусити владу супротивної сторони припинити порушення тієї ж самої, або іншої норми з того ж закону [25].

Репресалії визначаються як цілеспрямоване порушення певної правової норми, що вчиняється однією зі сторін, які знаходяться в конфлікті, з метою змусити владу іншої сторони відмовитись від політики порушення тієї ж самої норми, чи іншої норми з того ж зводу законів. З цього виходить, що репресалії мають бути припинені зразу ж після того, як тільки інша сторона відмовиться від проведення політики, що ставиться їй за провину. Незважаючи на те, що серед юристів-міжнародників немає єдності щодо питання правомірності застосування репресалій [14], необхідно зазначити, що в принципі застосування репресалій суттєво обмежено міжнародним правом. Наприклад: у доповіді Генерального секретаря ООН від 20 листопада 1969 р. зазначається, що гарантією виконання норм міжнародного гуманітарного права є «страх можливих репресалій та інших санкцій». У резолюції Генеральної Асамблеї ООН 2675 (XXV) від 9 грудня 1970 р. говориться, що «цивільне населення чи окремі цивільні особи не мають бути об'єктами репресалій». Наведене положення пізніше знайшло своє закріплення в п. 6 ст. 51 Додаткового протоколу I. Ст. 20 Додаткового протоколу I встановила правило згідно з яким забороняються репресалії, спрямовані проти осіб, яким надається захист, тобто проти поранених, хворих та осіб, що потерпають від корабельної аварії. В цілому, Додатковий протокол I забороняє застосування насильства в будь-якій формі, фізичні чи психічні тортури, а також всі інші репресалії як по відношенню до цивільного населення, так і у відношенні військовополонених, поранених та хворих (не цивільних). Однак загальної заборонної норми такого роду в Додатковому протоколі I не має, що знижує ефективність положень про репресалії. Проаналізувавши діючі норми присвячені захисту прав людини в умовах збройного конфлікту, не можна погодитись з думками деяких юристів, які вважають, що будь-які репресалії під час збройного конфлікту є припустимими. Безспірним є і той факт, що репресалії, які спрямовані проти жертв війни, мають бути заборонені.

Згідно зі звичаєвим правом збройного конфлікту, репресалії, які застосовувались воюючими сторонами, належали до офіційно визнаних заходів із забезпечення дотримання законності, але з розвитком міжнародного права такі дії поступово почали піддаватися обмеженням, а з прийняттям Женевських конвенцій 1949 р. та Гаазької конвенції 1954 р., зазначені дії по відношенню до осіб та майна під заступництвом були взагалі заборонені.

Наступним проявом колективної відповідальності воюючої сторони є фінансова відповідальність держави за шкоду, заподіяну внаслідок неправо-

мірних дій. Уже Гаазька конвенція 1907 р. про за порушення правил, встановлених Конвенцією, «має відшкодувати збитки закони (та звичай сухопутної війни передбачала в ст. 3, що воююча сторона, яка є відповідальною, якщо на то є підстави». Аналогічне формулювання ми можемо знайти і в ст. 91 Додаткового протоколу I. На практиці фінансова відповідальність найчастіше зводиться до покладення мирним договором на сторону, що зазнала поразки, зобов'язання сплатити переможцю значну суму репарацій [15] за втрати понесені державою внаслідок війни. Однак, очевидним є те, що розмір репарацій буде набагато менший від сукупних фінансових втрат, понесених переможцем. Більш того, важливо, що розмір репарацій ніколи не визначається розміром шкоди, нанесеної неправомірними діями і не ставиться в безпосередню залежність від нього, не кажучи вже про те, щоб враховувати взаємну шкоду, заподіяну неправомірними діями обох сторін. На довершення переможена сторона може бути примушена не тільки відмовитися від будь-яких претензій з відшкодування шкоди, які вона могла б мати до переможця, а й буде вимушена визнати та прийняти будь-які претензії, які її громадяни могли б мати до переможця, на себе. Подібний пункт у тексті мирної угоди між Японією та США призвів до дуже цікавого в своєму роді прецеденту, що став предметом судового розгляду в японському суді. Так було заявлено, що застосування США атомних бомб проти Хіросіми та Нагасакі являло собою неправомірний акт і що, відповідно, уряд Японії зобов'язаний компенсувати завдану їй громадянам шкоду. Суд, хоча й визнав, що використання атомних бомб було, безсумнівно незаконним, не пішов на те щоб задовольнити претензії, що пред'являлися на цій підставі японському уряду [11].

При розгляді питання щодо колективної відповідальності держав за порушення норм міжнародного гуманітарного права неможливо не розглянути ролі ООН у цих відносинах. Ст. 89 Додаткового протоколу I обмежується ствердженням, що «в разі серйозних порушень міжнародного права під час збройних конфліктів держави-учасниці зобов'язуються вживати заходи як у співробітництві з ООН, так і індивідуально, згідно з Статутом ООН». Необхідно підкреслити, що й Генеральна Асамблея, й Рада Безпеки неодноразово приймали резолюції, що закликали сторони, які брали участь у тому чи іншому збройному конфлікті, дотримуватись своїх зобов'язань, передбачених нормами міжнародного гуманітарного права, зокрема щодо захисту прав людини в умовах збройного конфлікту. Відповідальність сторони в конфлікті за порушення норм міжнародного права передбачає, що такі серйозні порушення дійсно мали місце, тобто факти порушень були належним чином встановлені. На жаль, по відношенню до багатьох норм встановити такі порушення дуже важко. В такого роду скрутних обставинах передбачається можливість скликання міжнародної комісії з встановлення фактів. Комісія має бути скликана після того, як не менш ніж 20 держав, що домовляються, шляхом односторонньої заяви «погодяться прийняти компетенцію Комісії». Після скликання Комісія компетентна розслідувати факти, що стосуються можливих серйозних порушень норм Женевських конвенцій та Додаткових протоколів та інші, а також «шляхом надання своїх добрих послуг сприяти відновленню поважно-

го ставлення до норм міжнародного права». Комісія була скликана 25 червня 1991 р. (на 19.11.99 про своє визнання компетенції Комісії заявили 56 держав) [16]. В наш час діяльність Комісії в істотній мірі сприяє швидкому та своєчасному вирішенню спорів, що виникають у результаті пред'явлення звинувачень у серйозних порушеннях Женевських конвенцій та інших норм, якими мають керуватися суб'єкти міжнародного права під час збройних конфліктів. Діяльність Комісії також спрямована на зниження міжнародної напруженості, що супроводжує вищезгадані звинувачення. До завдань Комісії не входить давати правову оцінку ситуації, тобто говорити про законність чи незаконність певних дій. Не зважаючи на це обмеження Міжнародна комісія з встановлення фактів безперечно вносить суттєвий внесок у справу захисту прав людини під час збройних конфліктів.

Основне значення різних проявів колективної відповідальності держав складається в їх стримуючому впливі. Розуміння того, що будь-яке порушення норм міжнародного права навіть під час збройного конфлікту тягне за собою відповідальність, що в свою чергу безсумнівно, може викликати негайну реакцію противника по принципу негативної взаємності, чи, в подальшому, може мати результатом необхідність платити по закінченню війни контрибуцію [17] за завдану шкоду, має стати додатковим стимулом для уряду держави не порушувати норм міжнародного права взагалі. Вказаний вплив на воюючу державу може значно посилитись шляхом тиску ззовні, що завдається суспільною думкою, яка часто формується завдяки повідомленням та коментарям у засобах масової інформації. Тиск ззовні також може приймати форму конфіденційних чи публічних заяв та представлень, зроблених третіми сторонами: урядами, регіональними чи універсальними міжурядовими організаціями. Нарешті, як члени міжнародного співтовариства та учасники міжнародних договорів (наприклад Женевських чи Гаазьких конвенцій), які в даному випадку зазнають порушення, всі воюючі держави однаково зацікавлені в тому, щоб була забезпечена повага до існуючих правових норм. Повертаючись до Женевських конвенцій у загальній для них ст. 1, читаємо «всі держави, що домовляються зобов'язуються... дотримуватись та примушувати дотримуватись» норм Конвенцій «за будь-яких обставин». Міжнародний Суд висловив щодо цього таку думку: «...подібне зобов'язання виходить не тільки з самих Конвенцій, а й також із загальних принципів гуманітарного права, які в Конвенціях лише особливим чином виражені» [18].

Після Другої світової війни ідея індивідуальної відповідальності знайшла своє вираження в судовому переслідуванні винних осіб. Остаточне положення про індивідуальну відповідальність винних осіб з'явилося після прийняття Женевських конвенцій 1949 р., у текст яких були внесені досконало розроблені положення про обов'язок держав забезпечувати кримінальні санкції та переслідування стосовно порушників права збройних конфліктів. Кожна Конвенція містить точне визначення дій, які входять до складу «серйозних порушень» цієї конвенції. Такими порушеннями вважаються: вбивства, тортури, розправа без суду над особами, що користуються заступництвом, напади на цивільне населення, спрямування воєнних операцій проти устаткування під

захистом, або місцевостей, які не обороняються, віроломне використання емблеми Червоного Хреста, депортація населення окупованої території, утримання заручників. Протокол 1 доповнює Конвенції додаючи в ст. 85 до переліку порушень, які вже наявні в Конвенціях, ще декілька порушень. Як тяжкі, кваліфікуються порушення, якщо вони вчинені умисно і заподіяли смерть, каліцтва чи завдали серйозної шкоди здоров'ю, атаки на цивільне населення, не вибіркова атака чи атака на споруди чи установи, які містять у собі небезпечні сили, коли відомо, що така атака призведе до надмірного ушкодження цивільних об'єктів.

Кожна країна, що підписала Конвенції, бере на себе зобов'язання ввести в своєму законодавстві в дію норми, що забезпечуватимуть ефективне кримінальне переслідування осіб, які вчинили або наказали вчинити ті чи інші серйозні порушення, що передбачені Конвенціями. Кожна держава також зобов'язується розшукувати осіб, що звинувачуються в тому, що вони вчинили або наказали вчинити вищенаведені серйозні порушення.

В той же час статистика свідчить про те, що не всі держави ввели в своє законодавство такі законодавчі норми. Така поведінка мотивується тим, що національне законодавство цілком забезпечує кримінальне переслідування осіб, які вчинили злочини проти миру.

Кримінальна відповідальність військових злочинців може здійснюватись у двох формах:

- По-перше, держава у відповідності зі своїм національним законодавством вправі самотужки судити військових злочинців чи видавати їх для суду над ними державам, на території яких ці особи вчинили злочин.

- По-друге, в окремих випадках держави можуть створювати міжнародні суди (трибунали). В основі підсудності військових злочинців лежить принцип територіальної дії кримінальних законів, згідно з яким, держава вправі переслідувати осіб, що вчинили злочин на її території.

За положеннями ст. 146 IV Женевської конвенції держави-учасниці Конвенцій зобов'язуються розшукати осіб, звинувачуваних у тому, що вони вчинили чи наказали вчинити серйозне порушення Конвенцій та Протоколу та яким би не було їх громадянство, передавати їх до суду. Держава також у відповідності до положень свого законодавства, може передати таких осіб для суду іншій зацікавленій стороні-учасниці Конвенцій, якщо остання має докази, що дають підстави для звинувачення.

Щодо створення спеціальних міжнародних судів (трибуналів) для суду над військовими злочинцями, то Міжнародний трибунал по колишній Югославії та трибунал по Руанді встановили паралельну юрисдикцію (Міжнародних трибуналів і національних судів) по відношенню судового переслідування осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного права. Однак юрисдикція Міжнародного трибуналу має пріоритет по відношенню до юрисдикції національних судів. На будь-якому етапі судового розгляду Міжнародний трибунал може офіційно попросити національні суди передати йому провадження справи у відповідності до Статуту і Правил процедури та доказування трибуналу. Необхідно також підкреслити, що жодна особа не може бути засуджена національним судом за діяння, що представляє собою

порушення норм МГП, за яке вона вже була засуджена Міжнародним трибуналом. У той же час особа засуджена національним судом за діяння, що представляє собою серйозне порушення МГП, може бути потім засуджена Міжнародним трибуналом, за наявності таких умов:

- діяння, за яке ця особа була осуджена, було кваліфіковано як звичайний злочин;
- судовий розгляд у національному суді не був неупередженим та незалежним, мав на меті відгородити звинуваченого від міжнародної кримінальної відповідальності, або справа не була відповідним чином розглянута (ст. 9, 10 Статуту Міжнародного трибуналу по колишній Югославії) [12].

У зв'язку з кримінальною відповідальністю окремих фізичних осіб за порушення норм МГП постає питання щодо видачі військових злочинців державі, на території якої вони вчинили свої протиправні діяння. Одним із перших міжнародних актів, в якому питання про видачу злочинців було достатньо чітко закріплено, була Московська декларація від 30 жовтня 1943 р. Декларація зазначала, що німецькі офіцери й солдати та члени нацистської партії, які відповідають за військові злочини «будуть відіслані до країн, де були вчинені їх мерзенні діяння, для того, щоб вони могли би бути судимі та покарані у відповідності до законів цих визволених країн та визволених урядів, що будуть там створенні» [19]. Міжнародно-правова норма, щодо видачі військових злочинців, зобов'язує держави видавати таких злочинців незалежно від наявності двосторонніх угод про видачу, а також чи є вони громадянами даної держави чи іноземцями. В якості прикладу можна навести резолюцію Генеральної Асамблеї ООН «Про видачу та покарання військових злочинців» від 13 лютого 1946 р. [9], яка рекомендує всім членам ООН та закликає уряди держав — не членів ООН зробити все можливе для арешту та вислання військових злочинців, що знаходяться на їх території, у ті країни, де вони вчинили злочини, для суду та покарання у відповідності з законодавством тих держав. Ця норма закріплює принцип територіальної підсудності злочинів, отже, особи, що їх вчинили, мають видаватися тій державі, на території якої було скоєно злочин. З грудня 1973 р. Генеральна Асамблея ООН затвердила Принципи міжнародного співробітництва у відношенні виявлення, арешту, видачі та покарання осіб, винних у вчиненні військових злочинів та злочинів проти людяності, згідно з якими ці злочини, незалежно від того де і коли вони були здійснені, «підлягають розслідуванню, а особи, відносно яких є докази щодо вчинення ними таких злочинів, — розшуку, арешту та притягнення до відповідальності, у випадку визнання їх винними — покаранню». Актуальності інституту видачі злочинців у сучасному міжнародному праві надає й Модельний Договір про видачу злочинців, прийнятий 8-м Конгресом ООН у боротьбі зі злочинами (Гавана 1990 рік). Згідно з вищезгаданими документами підхід має бути таким:

- кожна держава має право судити своїх власних громадян за подібні злочини;
- держави здійснюють міжнародне співробітництво на двосторонній та багатосторонній основі та у відповідності з цим позитивно вирішують питання про видачу осіб;

- держави приймають національні закони, що карають за такі злочини.

У розділі XIX Кримінального кодексу Україна визначила відповідальність за військові злочини. Це ст. 401, яка визначає поняття військового злочину; ст. 431, яка визначає відповідальність за злочинні дії військовослужбовця, який знаходиться у полоні; ст. 432, яка передбачає відповідальність за мародерство; ст. 433, яка передбачає відповідальність за насильство над населенням у районі воєнних дій; ст. 434 — відповідальність за погане поводження з військовополоненими; ст. 435 — незаконне використання символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця та зловживання ними.

Розділ XX Кримінального кодексу України визначає кримінальну відповідальність за злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. До них законодавець відносить такі діяння: ст. 437 — планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни, ст. 438 — порушення законів та звичаїв війни, ст. 439 — застосування зброї масового знищення, ст. 440 — розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення, а також інші злочини.

Висновки. Право збройних конфліктів, яке склалося на початок XX ст., в принципі не може бути вичерпним, дії сторін конфлікту мають бути оцінені не тільки з точки зору існуючих договорів, але і з точки зору принципів міжнародного права, норм гуманності, стану суспільної свідомості.

У світі тривають збройні конфлікти, які здебільшого є конфліктами неміжнародного характеру, відбуваються гуманітарні катастрофи, вчиняються жахливі міжнародні злочини, зокрема й серйозні порушення права збройних конфліктів. Це зумовлює необхідність як повсюдного роз'яснення норм і принципів права збройних конфліктів, так і відповідальної роботи, насамперед законодавчих органів щодо імплементації цих норм і принципів у національне право, зокрема те, що стосується виконання в повному обсязі міжнародних зобов'язань щодо встановлення кримінальної відповідальності за серйозні порушення права збройних конфліктів.

Оскільки збройні конфлікти ще продовжують існувати, вони мають бути об'єктом постійного контролю та регулювання в міжнародному праві. Міжнародна спільнота має робити все для того, щоб не допустити виникнення збройних конфліктів в подальшому та найжорсткішим чином контролювати вже існуючі конфлікти. Не підлягає сумніву й те, що на даному етапі обсяг правового регулювання відносин у рамках збройного протистояння явно недостатній. Таким чином можна зазначити, що різниця у підходах до питання захисту прав різних категорій учасників збройного конфлікту пов'язана в першу чергу з чинною класифікацією збройних конфліктів на міжнародні та неміжнародні. Розглянувши та визначивши різницю в механізмах застосування права збройних конфліктів в умовах окремих видів збройних конфліктів, можна зазначити, що вона пов'язана з порушенням різних прав людини в міжнародних та неміжнародних конфліктах.

З огляду на все вищезазначене можна дійти таких висновків:

- дослідження проблеми статусу учасників збройного конфлікту в сучасних умовах, з урахуванням певних специфічних властивостей кожного

окремого конфлікту та особливостей кожної конкретної категорії, є вкрай актуальним та необхідним, оскільки чітке визначення та міжнародно-правове закріплення цього статусу мають важливе значення як для забезпечення прав комбатантів, так і для захисту прав усіх інших категорій учасників збройного конфлікту та, безумовно, цивільного населення;

- в праві збройних конфліктів недостатньо детально розглянуті питання, пов'язані з внутрішніми заворушеннями та напруженістю в середині країни, у зв'язку з чим залишаються шляхи для зловживання та масових порушень прав людини в цих умовах;

- у документах, що регулюють відносини в рамках такого конфлікту переважна увага приділяється захисту цивільного населення, а захист прав інших категорій учасників неміжнародного збройного конфлікту є недостатнім. Це створює певний вакуум правового регулювання захисту прав таких категорій і негативно впливає на систему в цілому;

- в рамках існуючої системи захисту прав людини в умовах збройного конфлікту існує непропорційна різниця в обсягу нормативного регулювання міжнародних і неміжнародних збройних конфліктів. Це підтверджується, наприклад, відсутністю в нормативних джерелах визначення категорій комбатанта для цілей збройного конфлікту неміжнародного характеру;

- розробка правової бази та теоретичного підґрунтя для переслідування за законом тих, хто порушив норми та приписи міжнародного права та права збройних конфліктів зокрема, є одним із пріоритетних завдань для юристів-міжнародників на XXI ст., особливо в умовах збройного конфлікту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України. Голос України від 28 липня 1996р.
2. Висновок Конституційного Суду України у справі № 1-35/2001 за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) від 11 липня 2001 року № 3-в/2001.
3. Щодо затвердження Керівництва по застосуванню норм права збройних конфліктів в Збройних Силах України: Наказ Міністра оборони України № 400 від 11 вересня 2004 року.
4. Женевские конвенции от 12 августа 1949 года. Дополнительные протоколы к ним. — М., МККК 1994.
5. Международное право. Ведение боевых действий. Сборник Гаагских конвенций и иных соглашений. — М., МККК. — 1995.
6. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001р.
7. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 2444 «Повага прав людини в період збройних конфліктів» від 19 грудня 1968р.
8. Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН № 2252.
9. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Про видачу та покарання військових злочинців» від 13 лютого 1946р.
10. Доповідь Генерального Секретаря ООН «Повага до прав людини у збройних конфліктах» від 18 вересня 1970 р.
11. Статут Токійського міжнародного військового трибуналу 1945 р.

12. Статут Міжнародного трибуналу по колишній Югославії 1993 р.
13. Римський Статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998р., підписаний від імені України 20 січня 2000 р.
14. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 1966 р.
15. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945 р.
16. Международный журнал Красного Креста. — Женева, 1997. — № 15. — С. 251-252.
17. Декларація про встановлення фактів Організацією Об'єднаних Націй у галузі підтримання міжнародного миру та безпеки, 09.12.1991 р.
18. Декларація про запобігання та усунення спорів і ситуацій, які можуть загрожувати міжнародному миру та безпеці, і про роль ООН в цій галузі, 05.12.1988 р.
19. *Аблазов В.* Важливий крок до уніфікації, європейських стандартів і міжнародного права // Право військової сфери. — № 2, 2007. — С. 4-5.
20. *Базов В.П.* Военні злочини. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — С. 226-308.
21. *Гроций Гуго.* О праве войны и мира. Три книги. — М. : Юрид. лит-ра, 1948.
22. *Давид Э.* Принципы права вооруженных конфликтов. — М., 2000.
23. *Калугин В.Ю.* Курс международного гуманитарного права — Минск : Тесей, 2006. — 496 с.
24. *Карпенко М.І.* Особливості організації бойових дій з урахуванням норм права збройних конфліктів // Право військової сфери. — № 5, 2006. — С. 12-16.
25. Міжнародне гуманітарне право / Під ред. В.Базова. [авт. кол. Качан І.І. та ін.]. — К. : Варта, 2000.
26. Міжнародне гуманітарне право: Навчальний посібник / Під ред. В.П. Базова. — К., Варта. 2000.
27. *Ханс-Петер Гассер.* Международное гуманитарное право. — М. : МККК, 1996.

Лясковський В.І. Правова регламентація збройних конфліктів на сучасному етапі та особливості застосування в них міжнародного гуманітарного права

Міжнародне гуманітарне право — це спроба держав встановити мінімум норм і правил поведінки сторін збройного конфлікту з метою полегшити страждання жертв таких конфліктів. Ці норми викладені в міжнародних договорах і визнаються практично всіма членами міжнародного співтовариства. У статті проаналізовано проблеми захисту прав людини в умовах збройного конфлікту, досліджено недоліки, що існують на даний час та проведено пошук можливостей для їх усунення.

Ключові слова: збройні конфлікти, право збройних конфліктів, держави-покровительки, суб'єкти міжнародних відносин, відповідальність держави.

Лясковский В.И. Правовая регламентация вооруженных конфликтов на современном этапе и особенности применения в них международного гуманитарного права

Международное гуманитарное право — это попытка государств установить минимум норм и правил поведения сторон вооруженного конфликта с целью облегчить страдания жертв таких конфликтов. Эти нормы изложены в международных договорах и признаются практически всеми членами международного сообщества. В статье проанализированы проблемы защиты прав человека в условиях вооруженного конфликта, исследованы недостатки, которые существуют в настоящее время и проведено поиск возможностей для их устранения.

Ключевые слова: вооруженные конфликты, право вооруженных конфликтов, государства-покровительницы, субъекты международных отношений, ответственность государства.

Lyaskovskyi V.I. The legal regulation of armed conflict at the present stage and application features in them international humanitarian law

International humanitarian law is an attempt to States to establish minimum standards and rules of behavior of parties to armed conflict in order to alleviate the suffering of victims of such conflicts. These standards set out in international instruments and are recognized by almost all members of the international community. The article analyses the problems of the protection of human rights in situations of armed conflict, the shortcomings, which exist in the present, and conducted a search of possibilities for their elimination.

Keywords: armed conflicts, the law of armed conflict, state of the protecting powers, the subjects of international relations, the responsibility of the state.

Стаття надійшла до редакції 09.04.2013 року.